کورتە باسێک لەبارەی مێژووی ژنی کوردەوە

د. زرار سدیق تۆفیق
(زانکۆی دهۆک - کۆلێژی ئاداب)

- ژن نەک ئافرەت:

سەرەتا و بەر لەوەی لە بابەتەکە بدوێین، پێویستە ئەو هەقیقەتە بزانین کە لە گشت خەرمانی ئەدەبی زارەکی و فۆلکلۆریی کوردی و لە سەرجەم ئەدەبیاتی کلاسیکیی کوردیدا، بۆ ناوهێنانی ڕەگەزی مێینە و لە بەرانبەر پیاو و مێرددا، هەردەم ژن بەکار هاتووە: ژن و پیاو، یان ژن و مێرد و وشەی داتاشراو و نادروستی (ئافرەت) بوونی نییە و تازەباوە و نزیکەی سەدەیەک لەمەوبەر لە بێئاگایی و ناشارەزاییەوە هێنرایە ناو زمان و فەرهەنگی کوردییەوە و ناڕەوایانە وەک هاوواتای پەیڤی ڕەسەنی (ژن) جێگیر کرا، بگرە پتر بەکار دەهێنرا تا جێگای گرتەوە و ساڵی ١٩٣٠ بۆ داکۆکیکردن لە ماف و خواستەکانی ژنانی کورد، ڕێکخراوی (کۆمەڵەی ئافرەتانی کورد) لە سلێمانی دامەزرا و دواتریش ڕۆژی ١١- ١٢ - ١٩٥٣ یەکێتیی ئافرەتانی کوردستان هاتە دامەزراندن.

ڕوون و ئاشکرایە وشەی(ئافرەت) نە لە ناوی ژنە خوداوەندی گریکی (ئەفرۆدایت) و نە لە چاوگی (ئەفراناندن) و نە لە چ وشەیەکی کۆنی دیی زمانە ئێرانییەکانەوە نەهاتووە وەک کەسانی ناشارەزا لەخۆیانەوە دەیڵێنەوە، بەڵکوو بەکوردیکراوی عەورات(عورات)ی فارسییە و

ئەویش لە (عورة)ی عەرەبییەوە وەرگیراوە، بە واتای کەموکووڕی و ناتەواوی و عەیبداری (الخلل والنقص والعیب) (١) و وەک صیفەتێک زیاتر بە ژنانەوە دەلکێنرا، بەو پێیەی لە کولتووری ئایینیی ئیسلامیدا زۆربەی هەرەزۆری جەستەی ژن عەیبدارە و مایەی شەرمەزارییە و نابێت لە ماڵ بێتەدەر و کەسانی بیانی ببینن، ئەگەر بێتە دەر، ئەوە شەیتان فریوی دەدات تا خۆی برازێنێتەوە و لەخشتەی دەبات و خەڵکیی پێ گیرۆدە دەکات، بڕوانە: الترمذي (م: ٢٧٩ک/ ٨٩٢ز)، سنن الترمذي، حدیث رقم ١١٧٣)، دواتر فارس ئەم صیفەیەی ژنیان وەک ناو وەرگرت و هاوواتای (زن- ژن) بەکاریان دەهێنا، بەڵام ئەوان لەمێژە دەستبەرداری بوون و لە فارسیی ئەمڕۆدا نەماوە.

لە چەند تێکستێکی فارسیی سەدەکانی ناوەڕاستدا، زیاد لە جارێک وشەی (عورات) تەواو بە واتای ژن هاتووە، لە دەقێکی سەدەی ٦ک/١٢ز هاتووە: "وبر دل أطفال وعورات او کی یتیم وبیوه شوند نمی بخشاید" (٢)، لە دەقێکی دی هاتووە کە بۆ ساڵی ٧٢٩ک/ ١٣٢٩ز دەگەڕێتەوە: ساڵانە لە وەرزی نەورۆزدا، سەرپاکی خەڵکی ئەسپەهان لە "... وخاص وعام وأطفال وعورات" خۆیان سازدەدا و ئاهەنگیان دەگێڕا (٣).

ئەسکەندەر بێگی تورکمان (م: ١٦٣٢ز) مێژوونووسی شا عەباسی سەفەوی لە میانەی گێڕانەوەی گرتنی قەڵای دمدمی دەڤەری تەرگەوەڕی ئورمێ و ڕەشبگیریی خەڵکەکەی دەڵێت: نزیکەی هەزار کەس لە "... وأطفال وعورات" بەدیل گیران (٤). ڕاستییەکی گومانبڕیشە کە عەورات بەرەبەرە سووا و دەنگەکانی سووک کران تا بوو بە ئافرەت.

Donna Kurda Maritata

دیارە ژیاننامە و ڕۆڵی ژنانی مێژووی نوێ و هاوچەرخی کورد لە بوارەکانی ئەدەب و کۆمەڵایەتی و کوردایەتیدا، لەوێنەی مەستوورەی ئەردەلان (١٨٠٤- ١٨٤٨) و عادیلە خانمی کچی عەبدولقادری ساحێبقران (١٨٥٩- ١٩٢٤) و حەپسەخانی نەقیب (١٨٩١ -١٩٥٣) و شەهید لەیلا قاسم (١٩٥٢- ١٩٧٤)... تاد تا ڕادەیەک ڕوونە و کتێب و گوتار و توێژینەوەیان لەبارەوە بڵاوکراوەتەوە و خوێنەرانیان پێ ئاشنا کراون (٥)، ئێمە لەم گوتارەدا لە ژنی کورد دەدوێین لە ڕۆژگاری خیلافەی ئیسلامی و سەردەمی عوسمانی بەگوێرەی ئەو زانیارییە کەمەی وا دەست کەوتوون.

- **ئازایی و سەربەستیی ژنی کورد:**

لای هەمووان ئاشکرایە و هۆکارەکەشی بەڕوونی دەزانرێت، لە کۆمەڵگای ئیسلامیدا، هەواڵ و زانیاری لەسەر ڕەگەزی مێینە- ژنان (الحریم)

کەم و ناتەواوە و لەچاو قەبارەی زانیارییەکان هەر بەراورد ناکرێت، وەلێ لەسەر ژنی کورد زانیاری یەکجار کەمترە، بگرە هەر نییە، ئەوەندە هەیە گۆشەیەک لە ژیاننامەی چەند ژنێک لە سەرچاوەکاندا هاتووە و لە پێنج شەش هەواڵێکی ڕاگوزاری و لابەلادا، ئاماژە بە ڕۆڵیان دراوە کە لە زۆربەیاندا وەک کەسایەتییەکی بەهێز بەدی دەکرێن و ئامادەییەکی کاریگەر و ڕۆڵی یەکلاکەرەوە دەگێڕن، بگرە ژنانی چاونەترسی وا هەبوون دەچوونە مەیدانی شەڕ و شان بەشانی کەسوکاریان دەجەنگان (٦)، وەک پیرە دایکی میر دەولەتیارخانی سیامەنصوری کە سواری ئەسپێک بوو و بە هاندانی پیاوانی کوڕەکەی، ڕۆڵی یەکلاکەرەوەی گێڕا لە شەڕی بەرهەنگاربوونەوەی هێزی قزلباشی صەفەوی و تێکشکاندن و بڵاوەپێکردنیان (٧).

فاتیمەی کچی ئەحمەدی کوڕی هەزارمێرد لە کوردانی دەڤەری هەکاریِ بەهدینان، کەڵەژنێکی خودان کەسایەتی بەهێز بوو و باندۆر و کاریگەرییەکی زۆری لەسەر ئاراستەکردنی سیاسەت و هەڵسوکەوتی میر (ناصرالدولـة) حەسەنی کوڕی عەبدوڵڵای حەمدانی (م:٣٥٦ک /٩٦٧ز) مێردییەوە هەبووە (٨)، (نازبانو)ش خانمێکی بەساڵاچووی بەئەزموون و دنیادیدە و نهێنی پارێزبوو، ئەبوو تەغلوبی حەمدانی کوڕی فاتیمەی کورد بڕوای تەواوی پێ هەبوو و وەکوو بەرپرس و چاودێری زیندانیکردنی نەیارانی لە قەڵای ئەردەمشت پشتی پێدەبەست (٩). خەدیجەی هاوژینی میر عەبدوڵڵای کوڕی میر عیسای هەکاریی خاوەندی قەڵاکانی ڕابیە و فەرەح لە زۆزانەکانی هەکاری لە نیوەی یەکەمی سەدەی ٦ک/١٢ز، ئەمیش ڕۆڵی خۆی لە دەربازکردنی دەسەڵاتی پشتاوپشتی مێردەکەی و هێشتنەوەی قەڵاکان بۆ کوڕەکەی گێڕا، هاوژینەکەی میر ئیبراهیمی بەشنەوی خاوەندی قەڵای فەنەک (٥٧٢ک/ ١١٧٧ز)، ژنێکی زۆرزان و چاونەترس و لێهاتوو بوو، دڵسۆزی مێردەکەی بوو، بە بوێری و زیرەکی خۆی توانی مێردەکەی لە پیلانی عیسای شووبرای دەرباز بکات و کارێکی وا بکات پلانەکەی سەرنەگرێت و شکست بهێنێت (١٠).

بەڵام ئەوەی لێرەدا جێگای بایەخ و هەڵوەستەیە و تا بڵێی گرنگە دەرهەق ژنی کورد، ئەوەیە کە بەدڵنیاییەوە دەشێ بڵێین هەر لەکۆنەوە، لە ناوخۆی کوردستان و دەنێو کۆمەڵگای خاکی و خۆڕسکی کوردەواریدا، ژنی کورد ئازادی بۆ دەستەبەرکراوە و هەرگیز گوشاری نەخراوەتە سەر لەچک و سەرپۆش بپۆشێت و ناچار نەکراوە بە نادڵی ئەم کارە بکات، بەڵکوو بەوپەڕی سەربەستی و سەرفرازییەوە جووڵاوەتەوە و شانبەشانی پیاوان، بەشداریی ڕاپەڕاندنی کار و ئەرکەکانی سەرشانی کردووە و بە ئازادی و بێ لەمپەر تێکەڵی پیاوان بووە، ئەمەش یەکێکە لە لایەنە هەرە ئەرێنییەکانی کۆمەڵگای دێرینی کوردەواری و نیشانەیەکی تێگەیشتوویی و هۆشیاری و دڵپاکی پیاوی کوردە، صۆفی نەجمەددین مەحموودی ئەصفەهانی بەر لە حەوت سەدە، ساڵانێکی درێژ لە چیاکانی هەورامان گۆشەگیر بوو و تا مردنی سەرقاڵی دینداری و خوداپەرستی بووە و لە پاوە نێژواوە و لە نزیکەوە ئاشنای جڤاکی کوردەواری بووە، ئەم ئازادی بەخشینەی کورد بە ژنانیان، بە بێغیرەتی و نامەردیی ژماردووە و بە کارێکی ناڕەوا و ناپەسند و دەرچوون لە شەرعی ئیسلام داناوە و دەڵێت نەک تەنیا لەم دەڤەرە، بەڵکوو لە سەرپاکی کوردستان ئەم

دیاردە دزێو و باوە بە توندی ڕەخنە و گازندەی لێ گرتوون و گوایە چ بیانوو و پاساوێکی دینی و مەعقوول و چ سوود و بەرژەوەندییەک لەم بیدعەیە نییە (١١).

دیاردەی سەرنەپۆشینی ژنانی کورد تا ئەم ساڵانەی دوایی هەر مابوو و مایەی سەرنجی کەسانی بیانی و گەڕیدە ڕۆژئاواییەکان بوو و لە یاداشتەکانیاندا لەبارەیەوە ئاخافتوون، بەڵکوو وەک خاڵێکی جیاکردنەوەیان بوو لە ژنانی میللەتانی دەرهاوسێ، زۆربەی ئەو گەشتیار و دیبلۆمات و گەڕیدانەی هاتوونەتە کوردستان و بەچاوی خۆیان ژنی کوردیان بینیوە، پێداگیرییان لەسەر ئەم ڕاستییە کردووە و بەڕاشکاوی باسی ئازادی و کراوەییان کردووە، یان هەر هیچ نەبێت، دانیان بەوەدا ناوە کە لە هی عەرەب و تورک و فارس ئازادتر و سەربەخۆترن، لەوانەش پیوتەر لیرخ (١٨٢٨ - ١٨٨٤) کە دەڵێت بەلای فارس و تورکەوە، کوردان سەربەستیی تەواویان بەخشیوەتە ژنانیان و لە گەلێک ڕووەوە هاوشێوەی ئەوروپییەکانن (١٢) و پێشتر گەڕۆکی ئیتاڵی پیترۆ دیلا ڤالا (١٥٨٦- ١٦٥٢) کە ساڵی١٦١٧ز هاتووەتە کوردستان، دەڵێت ژنانی کورد بێ سەرپۆش و بە سەربەستی بەنێو پیاواندا دەسووڕێنەوە، چ لەگەڵ پیاوانی خۆیی بێت، یان بیانی، ئازادانە دەدوێن (١٣)، کلۆدیۆس جیمس ڕیچ (١٧٨٧ -١٨٢١)یش دەڵێت: " پلەوپایەی ژنانی کوردستان گەلێک چاکترە لەوەی تورکیا و ئێران و مێردەکانیان بە یەکسانی ڕەفتاریان لەگەڵ دەکەن و ژنانی کورد گاڵتە بە ژنانی تورک دەکەن کە کۆیلەئاسا ملکەچ و ژێردەستن" (١٤)، یەکێکی دی دەڵێت ژنی کورد بێ سەرپۆشن، چ لە دەمی کار و فرماندا و چ لە دەمی کۆبوونەوەیان لەگەڵ پیاواندا و پێوەندیی ژن و مێردی کورد، ژیانی خێزانیی ئەوروپاییم بەبیر دەهێنێتەوە (١٥).

ژنی کورد بۆ پرسی شەرەف و ناموسیش تا بڵێی مکوڕ بوو، ئەگەر بیانزانیایە یەکێکی بیانی چاوی بڕیوەتە ناموسیان، ئەوە بێ دوودڵی دەهاتنە دەست و پڕیان دەدایێ، وەک چۆن شێرەکچەکەی هۆزی بڵباس زگی بەرپرسێکی تورکی عوسمانیی تەعداکەری هەڵدڕی (١٦)، یان هاوژینەکەی لێ ئاگادار دەکردەوە، دیارە پیاوانیش لە ئاست زێدەگاڤی بۆ سەر شەرەفیان بە توندترین شێواز لەگەڵ کەسانی بیانی دەجووڵانەوە، لەم بارەیەوە لە بەسەرهاتێکدا هاتووە کە چۆن کوردێکی ناوچەکانی واست-کوت، دەمێک هاوژینەکەی ئاگاداری کردووەتەوە کە ئەو حەکیمە نەصرانییەی وا کەڵەشاخ لە ڕانی دەگرێت، نیازی خراپە و بەتەمایە دەستدرێژی بکاتەسەری، بێ سێ و دوو ڕابووە حەکیمەکەی گرتووە و بردوویەتی بۆ چۆڵەوانییەک و کەرت کەرتی کردووە (١٧).

لێرەدا مادام بابەتەکە لەمەڕ ژنی کوردەوەیە، بە پێویستی دەزانم بەسەرهاتی کچە کوردێک دووبارە بگێڕمەوە، کوردێک بە خاووخێزانەوە ئاوارەی وڵاتی شام بووبوو و لە قەڵای شیزەر گیرسابووەوە و خزمەتی بنەماڵەی (اسامة بن منقذ الكناني: م٥٨٤ک/ ١١٨٨ز)ی دەکرد، ئەم قەڵایە دەکەوێتە سەرووی شاری حەما (حماه)ـەوە و لە لێواری زێی عاصی، کابرای کورد کچێکی بە ناوی ڕفول هەبوو، لە ڕۆژێکی ساڵانی٥١٧ -٥١٨ک/ ١١٢٢-١١٢٣ز فەڕەنجە خاچهەڵگرەکان لە پڕێکدا پەلاماری قەڵای شیزەریان دا و کەوتنە تاڵانکردن، سوارەیەکی فەڕەنجە ڕفولی چنگ کەوت و ڕفاندی، ئەم کارەساتە کابرای کورد و موسڵمانی پەست و دڵگران کرد و تووشی هەر

کەسێک دەهات دەردی دڵی خۆی بۆ هەڵدەڕشت و تێی دەگەیاند کچەکەی ڕفێنراوە، بەڵام ڕفول لای نەنگی بوو بکەوێتە چنگی بیانییەک و دوژمنێک و بوێرانە خۆی لەسەر ئەسپی فەرەنجییەکەوە فڕێ دابووە ناو زێی عاصییەوە و خنکابوو، ئوسامە دەڵێت: بۆ بەیانییەکەی بەسەر عاصی دا دەڕۆیشتین و لە کەنار ئاوەکەوە تارماییەکمان بەدی کرد، غوڵامێکمان نارد بەمەلە بڕوات، بزانێت چییە، کە هاتەوە زانیمان ئەو ڕەشاییە تەرمی ڕفولە کە جلێکی شینی پۆشیبوو و لە داربییەک- صەفصاف- گیر بووبوو، پێمواییە سەربوردەی کچە کافرۆشی لەم بەسەرهاتەوە سەرچاوەی گرتووە و پێشتر بە درێژی لەم بابەتە دواوم (١٨).

جێی خۆیەتی لێرەدا بڵێم کە برادەرێک ساڵی ٢٠٠٩، گوتارێکی لەبارەی بەسەرهاتی دێرینی کچە کافرۆشیی لە گۆڤاری (هەڵبوون) بڵاوکردەوە و لە زاری کابرایەکەوە، گێڕابوویەوە بۆ هەولێری ساڵانی سی سەدەی ڕابوردوو و ڕۆژگاری دەسەڵاتدارانی ئینگلیز و گوایە کچەی کافرۆش لە بنەماڵەیەکی ئاوارەی شکاک بووە و ئەفسەرێکی ئینگلیز ڕفاندوویەتی، دواتر لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و چەندان ڕۆژنامە و سایتدا بڵاوکرایەوە و وەک ڕاستییەکی مێژوویی سەلما، ئەوجا کرایە فیلمی سینەمایی و ڕۆمان، ئەو برادەرە بەم دواییە و پاش نزیکەی سێزدە ساڵ، گەیشتە قەناعەت و ڕای گەیاند کە ئەو چیرۆکە هەڵبەستراوە و وێنەکەش دەستکردە و فۆتۆ نییە و ئەو کەسەی بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕاوەتەوە جێگای باوەڕ نییە و لەخۆیەوە پێکەوەی ناوە، بەمەش ڕاستیی بۆچوون و گومانی منی لەو سیناریۆیە سەلماند و ئەم هەڵوێستەشی شایانی دەستخۆشی و سپاسە و بێگومان دەستبەرداربوون لە بۆچوونێکی پێشتر و داننان بە حەقیقەتی پرسێک، مەرجێکی بنەڕەتیی توێژەرەی زانستخوازە.

سەرچاوە و پەراوێز:

(١) بۆ نموونە بڕوانە: ابن منظور (م: ٧١١ک/ ١٣١١ز)، لسان العرب، دار صادر(بیروت: ١٩٩٣)، ٦٢٥/٤.

(٢) محمد بن علی ظهیری سمرقندی، سندبادنامه (ئیستانبول: ١٩٤٨)، ص٥٩.

(٣) حسین بن محمد بن أبی الرضا آوی، ترجمه محاسن أصفهان، بإهتمام عباس إقبال (طهران: ١٣٢٨ش)، ص١٧.

(٤) تاریخ عالم آرای عباسی، إنتشارات أمیر کبیر (تهران: ١٣٨٧ش)، ٧٩٩/٢.

(٥) لەوانە کتێبەکەی شەهید جەبار جەباری: ئافرەتە ناودارەکانی کورد، چ. شیمال (کەرکوک: ١٩٦٩) ل٧٦.

(٦) پیوتر لیرخ، دراسات عن الأکراد، ترجمة د. عبدي حاجي (دمشق: ١٩٩٢)، ص٢١.

(٧) شرفنامه، الترجمة العربیة (أربیل: ٢٠٠١)، ص ٥٥٥.

(٨) التنوخي، الفرج بعد الشدة (بیروت: ١٩٧١)، ١٠٨/٢، ١٠٩، نشوار المحاضرة (بیروت: ١٩٧٨)، ٣/ ٢٢-٢٣، ابن الأثیر، الکامل في التأریخ (بیروت: ٢٠٠٧)، ٤٥/٧.

(٩) الفرج بعد الشدة، ١٨٤/٢-١٨٥.

(١٠) الکامل، ٧٠٤/٨، ٣٠٥/٩-٣٠٦.

(١١) مناهج الطالبین ومسالک الصادقین (تهران: ١٣٩٣ش)، ص١٩٤.

(١٢) دراسات عن الأکراد، ص٢١، ٣٣.

(١٣) رحلة بیترو دیللا فالیه الی العراق ، ص٨٤-٨٥.

(١٤) رحلة ریج الی العراق عام ١٨٢٠، ترجمة بهاء الدین نوري (بیروت: ٢٠٠٨)، ص٢٧٢.

(١٥) دراسات عن الأکراد، ص٢١-٢٢.

(١٦) رحلة ریج، ص٢٧٢- ٢٧٣.

(١٧) إبن الجوزي، ذم الهوی (بیروت ١٩٦٢)، ٤٩٣/١.

(١٨) کتاب الإعتبار (بیروت: ٢٠٠٣)، ص٢٤٢-٢٤٣، لەم بارەیەوە بگەڕێوە بۆ کتێبەکەم: لەبارەی مێژوو و کەلتوری کوردییەوە(سلێمانی: ٢٠٢١)، ل٤٧- ٦٣.